

KI, MIKOR ÉS KIVEL HÁZASODIK? A HÁZASSÁG HELYE AZ EGYÉNI ÉLETÚTBAN ÉS A TÖRTÉNETI IDŐBEN

(Elméletek és megközelítések)*

Bevezetés

A rétegződési szakirodalomban régi vita tárgya, hogy mi tekinthető a modern társadalmak alapegységének, az egyén vagy a család (Goldthorpe 1983; Marshall–Newby–Rose–Vogler 1988). Akárhogyan is dőljön el ez a vita, az kétségtelen tény, hogy a család és a házasság a civilizált társadalmak két olyan intézménye, amely ezidáig átélt minden megrázkódtatást. Ugyanakkor az is kétségtelen, hogy e két intézmény elmúlt évtizedekbeli fejlődése olyan irányokba mutat, ami joggal kelt aggodalmat a gazdasági-politikai döntéshozókban, és joggal irányítja a társadalomkutatók figyelmét ezen változások lehetséges okaira. Olyan jelenségekről van itt szó, mint a házasodási hajlandóság visszaesése, a házasságkötési kor emelkedése, a házasságok tartósságának csökkenése, a válások számának megugrása, az újránházasodások megritkulása (Cseh-Szombathy 1978; Csernáké 1992; Klinger 1992). Mindez különösképpen indokolja a házasodási viszonyok jellemzőinek – a demográfiai ténymegállapításokon túlmenő – vizsgálatát.

A házasságot elemezve az első lényeges kérdésfeltevés arra irányul, vajon mi vezeti a férfiakat és nőket arra, hogy házasságot kössenek; mik az elképzeléseik a pároknak a tartós párkapcsolatról; ezek az elképzelések milyen partnerszelekciós mintákat implicálnak és hogyan hatnak a házasság jövőbeni sikerére, illetve sikertelenségére. Cseh-Szombathy (1979) szerint az ezen kérdéscsoportra választ adó munkák alapvetően négy csoportba sorolhatók. Az első csoportba tartozók szerint a partnerválasztást az ideális házastársról alkotott elképzelés vezeti. A második és harmadik csoportba sorolható elméletek az egyének szükségleteivel és alapvető jellegzetességeivel magyarázzák a párválasztási mintákat; amíg azonban az egyik megközelítés a tulajdonságok azonosságában látja a házastárs megválasztásának okát, addig a másik a két fél közötti különbségeket tartja fontosnak ahhoz, hogy egy egymást jól kiegészítő pár szülessen. A negyedik csoportba azok az elméletek tartoznak, amelyek az esetlegesen létrejött párkapcsolatok belső fejlődésével, az egymáshoz csiszolódás folyamatával magyarázzák a házasságkötést. Ebben a tanulmányban csak a második, illetve a harmadik csoportba sorolható elméleti megközelítésekkel foglalkozom, amelyek a potenciális partnerek jellemzőinek és szükségleteinek egymással való összehasonlítására épülnek.

* A tanulmány a szerző hasonló című PhD-disszertációja tézisjavaslatainak a rövidített változata.

A különböző társadalmi csoportok tagjai közötti házasságot – hasonlóan a nemzedékek közötti mobilitási mintákhoz – a rétegződéssel foglalkozó kutatók a társadalom nyitottsága, illetve zártsága egyik indikátorának tartják. Nyilvánvaló, hogy ha a házastársak kiválasztása véletlenszerű lenne, az gyakorlatilag a rétegek/osztályok közötti távolságok megszűnését jelentené. Vagyis, a házassági minták vizsgálata a rétegződési folyamatok integráns részét alkotja. A társadalmi tagozódással foglalkozó szakirodalom homlokterében annak a kérdésnek a megválaszolása áll, vajon hogyan formálódnak, alakulnak a különböző csoportok közötti határok. A témával foglalkozók érvelése szerint a házaspárok társadalmi pozíciója közötti korreláció ugyanúgy értelmezhető, mint a szülők és a gyermekek társadalmi jellemzői közötti asszociáció (Sorokin 1927; Lipset–Bendix 1959; Hout 1982). Berent (1954: 321) szavaival élve: „A társadalom nyitottságának egyik tesztje a különböző származású egyének közötti házasság gyakorisága.”

A házassági *homogámia* és *heterogámia* (a hasonló, illetve a különböző társadalmi jellemzőkkel bírók közötti házasság) vizsgálatának hagyománya a második világháború előttre nyúlik vissza. Már ezek a korai elemzések is azt mutatták, hogy meglehetősen erős a házaspárok társadalmi jellemzői – vallása, származása, iskolázottsága, foglalkozása – közötti kapcsolat szorossága (Hunt 1940; Burgess–Wallin 1943). Az ötvenes évektől a nemzedékek közötti mobilitás vizsgálatával párhuzamosan tovább folytatódott a házassági minták tanulmányozása. Az eredmények a háború előttiékkal egybecsengőek voltak. Például, Angliában az iskolázottságot tekintve a párok 72 százaléka élt homogám házasságban az ötvenes évek első felében (Berent 1954), húsz évvel később ugyanez az arányszám 60 százalékos volt (Ultee–Luijckx, 1990).

A magyar statisztika a házastársakkal kapcsolatos adatok közlésében messze megelőzte az országok nagy részét. Az első ilyen típusú információk a partnerek foglalkozási helyzetére vonatkozóan állnak rendelkezésre, és az 1896. évi népszámlálás budapesti kötetében találhatók (Thirring 1898). A múlt század végi fővárosi házaspárok között meglehetősen magas volt a foglalkozási szempontból homogámok aránya, és ha figyelembe vesszük azt a tényt, hogy ez a vizsgálat csak a budapesti párokra terjedt ki, akik közül hiányoztak a mezőgazdasági foglalkozásúak, akkor a homogám házasságok hányada minden valószínűség szerint egy országos minta esetén még magasabb lett volna. (Magyarország ebben az időben mezőgazdasági jellegű ország volt, így a népesség nagy részét a mezőgazdasági foglalkozásúak alkották.) A házassági homogámia vallási hovatartozás szerint még ennél is erősebbnek bizonyult: a század elején a párok mintegy 90 százaléka tartozott ugyanahhoz a vallásfelekezethez, bár a vallási értelemben vegyes házasságok aránya később folyamatosan emelkedett (Szél 1933). Az 1948–60 közötti időszakban valamelyest növekedett a különböző társadalmi-foglalkozási rétegek közötti házassági mobilitás, ami értelemszerűen a homogámia indexének csökkenéséhez vezetett (Vukovich 1962). Ez a tendencia folytatódott a későbbiekben is, egészen a nyolcvanas évek közepéig (Andorka–Harcsa–Kulcsár 1975; Kulcsár 1978; Harcsa–Kulcsár 1986). Andorka (1991) azonban ettől némileg eltérő következtetésre jutott a házassági minták társadalmi rétegek szerinti elemzésekor. Eredményei szerint a társadalmi-foglalkozási csoportok némelyikében (vezetők, értelmiségiek, szakmunkások) erősödött a homogámia a nyolcvanas évek első felére, ami arra hívja fel a figyelmet,

hogy a házassági viszonyok elemzésekor a szintetikus mutatók mellett elengedhetetlen a rétegspecifikus vizsgálat. Az iskolázottság szerinti házassódotást illetően szintén a viszonylag magas homogámára kell felhívunk a figyelmet. A hetvenes évek elején a házaspárok 64 százalékának volt az iskolai végzettsége azonos (Cseh-Szombathy 1979), míg tíz évvel később az iskolázottsági szempontból homogám párok aránya 52 százalék volt (Harcsa-Kulcsár 1986). Ezek az adatok jól mutatják, hogy az azonos iskolai végzettségű férfiak és nők a párválasztáskor elsősorban egymást preferálják, habár időben fokozatosan csökkenő mértékben.

A partnerszelekciós mechanizmusok vizsgálata nemcsak a társadalmi nyitottság/zártság problematikája kapcsán érdekes, de a házassági döntések „következményei” miatt is. Nyilvánvaló, hogy az egyének későbbi munkaerőpiaci mozgására, foglalkozási karrierjére hat a házastárs társadalmi státusa is. Egy friss elemzés szerint, például, a nők munkaerőpiaci mobilitását lényegesen befolyásolják a férfiek erőforrásai (Bukodi-Róbert 1999b). Az iskolázatlan, kedvezőtlen társadalmi pozíciójú férfiak leginkább magukhoz hasonló, szintén kvalifikálatlan feleségeket választanak. A kedvezőtlen kulturális, munkaerőpiaci helyzetek ilyen típusú halmozódása egy olyan családi döntési teret eredményez, amely, egyrészt tradicionális értékrendjéből, másrészt kedvezőtlen piaci kilátásaiból adódóan nagy valószínűséggel a nők megszakított – nem karrierorientált – munkaerőpiaci-foglalkozási életútjához vezet. De a házassági homogámia/heterogámia befolyásolhatja a következő nemzedék iskolai, foglalkozási sikerességét is. Például feltételezhető, hogy azoknál a gyermekeknél, akiknél mindkét szülő magas iskolázottságú, valószínűbb a szintén magas iskolai végzettség megszerzése, mint ott, ahol csak az egyik szülő tartozik a kedvező képzettségűek közé. Ugyanez igaz az iskolai hierarchia alján is. Vagyis, a házassági minták lényegesen befolyásolhatják az iskolai esélyegyenlőtlenségek alakulását.

Ki mikor házassodik? – A házassági döntések

A házassági mozgalom alakulását nagymértékben befolyásolja a hagyomány, a szokások ereje, a gazdaság teljesítőképesége, a társadalom általános „jól léte”. Ebből következően lényegesek a házassági magatartásban meglévő területi különbségek. Hajnal híres összehasonlító történeti tanulmányában (1965) alapvetően kétféle házassági mintát különböztetett meg: az „európai” és a „nem európai”. Házassódotási térképén a Szentpétervár–Trieszt vonalat jelölte meg mint olyan határt, amelytől nyugatra alacsony volt a házassók aránya a 19. században, egyrészt a késői házassódotás, másrészt a véglegesen hajadon családi állapotban maradó nők viszonylagosan magas aránya miatt. Ezen vonaltól keletre viszont lényegesen magasabb volt a házassók részaránya, hiszen csaknem mindenki megházassódotott és a házasságkötési életkor is viszonylag alacsony volt. Magyarországon a múlt század végén a legtöbb férfi 20–24, a legtöbb nő 17–19 éves korában lépett házasságra és mindössze 5 százalékuk maradt élete végéig nőtlen vagy hajadon; mindez nagyon magas nupcialitásra utal (Kovács 1925). A gazdasági és társadalmi fejlődés hatására azonban Európa ezen két felében éppen ellentétes irányú változás ment végbe: a nyugati régióban nőtt a házasságok gyakorisága és egyre fiatalabb korban házassódottak, Európa keleti felében viszont (így Magyarországon is) csökkenő tendenciát mutatott a házassók

aránya – és ha szerény mértékben is – emelkedett a házasságkötési életkor (Dányi 1977). A földrész „házasodási kettéosztottsága” azonban a kölcsönös közeledés ellenére is határozottan megmutatkozott még a 20. század elején is (Katus 1980).

A két világháború között tovább csökkentek a házasságkötési arányszámok Magyarországon, és az átlagos házasságkötési életkor is némileg feljebb tolódott (Elek 1933). A második világháborút követő mintegy másfél évtizedben a hazai házasságkötési mozgalom színvonalát tekintve felülmúlta a legtöbb európai országot: a házasságkötési arányszám több mint tíz éven keresztül 10 ezrelék körül mozgott (Csernáké 1982). Ebben szerepe volt a háború miatt elhalasztott házasságkötések bepótlásának, a megözvegyültek újraházasodásának csakúgy, mint a családi értékek általános erősödésének. Emellett, a gazdasági-politikai változásokhoz kapcsolódó nagyfokú társadalmi átrétegződés, valamint a nők tömeges munkavállalása kiterjesztette a párválasztási lehetőségeket is. Ehhez társult a házasságkötés jogszabályi könnyítése, a házassági korhatár leszállítása. Mindezen folyamatok eredményeként a magyar házassági magatartás visszafordult a „nem európai” házassági mintához.

A hatvanas évek elejétől azonban a házasságkötési arányszámok ismét csökkenni kezdtek. Ebben valószínűleg szerepe volt a mezőgazdasági tulajdonviszonyok erőltetett átalakításának, hiszen a magángazdaságok felszámolása súlyosan érintette a falusi népesség életfeltételeit, és ennek visszatartó hatása volt a családalapításra. A hatvanas évek kissé javuló életszínvonala, valamint az évtized végén bevezetett népesedéspolitikai intézkedések (gyermekgondozási szabadság és segély) viszont hozzájárultak ahhoz, hogy a házasságkötések 1967-ben újabb időszakos csúccsal tetőzzenek. A házasságkötési mozgalom újabb lökést kapott a hetvenes évek közepén, amikor az ötvenes években született nagylétszámú korosztályok gyermekei léptek házassodási korba. Ebben az újabb „házassági boom”-ban szerepe volt a gyermekvállalást ösztönző intézkedéseknek is, valamint a házasságkötési korhatár ismételt leszállításának. A hetvenes évek második felében viszont megindult a házasságkötések tartós hanyatlása (Csernáké 1992). A nyolcvanas években már csak 7 házasság jutott ezer lakosra, szemben az ötvenes évek 10 ezrelékes arányával; a kilencvenes évek közepére ez az arányszám még tovább csökkent, 5 ezrelékre. Ezzel párhuzamosan némileg emelkedni kezdett a házasságkötési életkor is: amíg a hetvenes években az először házasodó férfiak átlagosan 23,7, a nők 21 évesen alapítottak családot, addig a nyolcvanas évekre ez az életkor a férfiaknál 24,3, a nőknél 21,4 évre emelkedett (Klinger 1992).

Minden eddigi, a családalapítás életútbeli időzítésével kapcsolatos kutatás alapvető megállapítása volt, hogy a házasságkötés életkori eloszlása egy fordított U-görbét követ (pl. Blossfeld 1995). Vagyis, bizonyos életkorig dinamikusan emelkedik a házassodási gyakoriság, majd maximumát elérve, folyamatosan visszaesik. A szakirodalom alapvetően kétféle magyarázatot kínál fel erre a jelenségre. Az első szociológiai jellegű. E szerint a házasságkötés tulajdonképpen egy *társadalmi diffúziós* folyamat. Hernes (1972) érvelését követve, a már házasok valamiféle társadalmi nyomást gyakorolnak a még nem házas fiatalokra annak érdekében, hogy azok a megfelelőnek tartott életkor elérésével családot alapítsanak. Minél „idősebbek” a potenciális házasulandók, annál nagyobb ez a társadalmi presszió. Ugyanakkor, az életkor emelkedésével csökken a partnertalálás valószínűsége, hiszen egyre kevesebb az ellenkező nemű „szabad” fél a házassági „piacon”. Ezen két ellentétes fo-

lyamat eredményeként – növekvő társadalmi nyomás a csökkenő esélyekkel párosulva – a házasságkötés életkori eloszlása egy fordított U-görbét formáz.

Ugyanerre az eredményre jutunk akkor is, ha a közgazdaságtanból jól ismert *keresési modellek* érvelését követjük (England–Farkas 1986; Oppenheimer 1988; Mortensen 1994). Tétélezzünk fel egy nőtlen férfit vagy egy hajadon nőt, akinek arról kell döntenie, hogy megházasodjon-e vagy sem. Továbbá tétélezzük fel, hogy ez az egyén racionálisan viselkedik abban az értelemben, hogy (1) akkor köt meg egy bizonyos házasságot, ha abból számára a lehető legnagyobb haszon származik, (2) határozott preferenciákkal rendelkezik arra vonatkozóan, hogy milyen tulajdonságokkal bíró partnerek vezethetnek az „optimális” házassághoz, és ezeket az elméleti preferenciákat képes összevetni a konkrét házassági ajánlatokkal. Természetesen a partnerkeresésnek „költségei” is vannak, amelyek lehetnek közvetlenek (pl. az ismerkedés direkt költségei) és közvetettek (pl. az egyedüllét, a magány pszichológiai „költségei”, amelyek nem fejezhető ki monetáris eszközökkel). Más szavakkal, a „legoptimálisabb” partner megtalálása egy költség-haszon elemzés eredményeként adódik. Oppenheimer (1988) szerint, minél idősebb a partnert kereső egyén, annál kevesebb a bizonytalanság mind a saját, mind a potenciális házastárs lényegi jellemzőit (képzettségét, munkaerőpiaci státusát, jövedelmét) illetően – vagyis, annál nagyobb a valószínűsége az ideális házaspár megtalálásának. Azaz, az életkor emelkedésével lineárisan nő a házasságkötés valószínűsége. Ugyanakkor – a keresési költségeket is figyelembe véve – a házasulandók nem mindig „várják meg” a számukra legoptimálisabb partnert, hanem elvárásaik minimális szintjének teljesülésével már házasságot kötnek. Nyilvánvaló, hogy ez a „még elfogadható” szint nagymértékben függ a partnert keresők társadalmi jellemzőitől. Ebből viszont az következik, hogy az életkorral emelkedő házasságkötési valószínűség „meredeksége” a különböző iskolázottságú, társadalmi státusú egyéneknél nagy variabilitást mutat, aminek eredményeként aggregált népességi szinten a házasságkötések életkori eloszlása egy fordított U-görbét mutat.

A házassági döntések vizsgálatakor az életkor mellett más élettörténeti jellemzők figyelembe vétele is fontos lehet. Valószínű, hogy azonos életkorú egyének életpályájuk „előrehaladottságát” tekintve tarthatnak nagyon különböző pontokon (pl. valamelyikük már befejezte nappali tagozatos tanulmányait és dolgozik, míg másikuk éppen ekkor kezd egyetemre járni) (Winship 1986). Kétségtelen, hogy a modern társadalmakban az iskolai képzésben való részvétel jelenti az egyik leglényegesebb „akadályt” a házasságkötés előtt. Az eddigi kutatások mindegyike egyértelmű bizonyítékkal szolgált arra nézve, hogy a nappali tagozatos iskolába járás negatív hatással van a házasságkötés valószínűségére mind a férfiaknál, mind a nőknél (Waite–Spitze 1981; Marini 1978, 1985; Blossfeld–Huinink, 1991; Cooney–Hogan 1991; Róbert–Blossfeld, 1995). Ennek a legkézenfekvőbb magyarázata a családi szerepek és az oktatási rendszerben való részvétel összeegyeztethetlenségében rejlik. Ahogyan Marini (1985) is érvel, a középfokú és a felsőfokú iskolákba járók még nem eléggé „érettek” a felnőtt szerepekre, ezért az iskolarendszerből való kilépés a családalapítás egyfajta előfeltételének tekintendő.

Amellett, hogy minden eddigi kutatás „hozta” a házasságkötés életútbeli időzítésének univerzális trendjét (a fordított U-görbét), nyilvánvaló, hogy a görbék a különböző országokban az egyének más és más életkorában érik el maximális értékü-

ket, és ez az életkor a férfiaknál és a nőknél is különböző. Ahogyan arról már volt szó, *Hajnal* (1965) összehasonlító történeti tanulmányában alapvetően kétféle házassági mintát különböztetett meg: az „európai” és a „nem európai”. A házasságkötések hosszú távú alakulását tekintve Magyarország egészen a hetvenes évek végéig a „nem európai” típusba tartozott. A hetvenes évek második felében azonban először enyhén, majd a nyolcvanas évtized elejétől erőteljesen csökkenni kezdett a házasságkötések gyakorisága (Csernáké 1992). Mindezzel párhuzamosan valamelyest emelkedett az első házasságkötéskori életkor is. Természetesen ezek a tendenciák nemcsak Magyarországon, de a modern társadalmak mindegyikében jelentkeztek, arra készítette a demográfusokat és a szociológusokat, hogy megpróbáljanak valamilyen magyarázatot találni a jelenségre.

Az első típusú magyarázat *közgazdaságtani* jellegű, és a nők egyre növekvő gazdasági-egzisztenciális függetlenségével érvel. A közgazdasági családelmélet szerint a házastársak között a különböző típusú „tudások”, javak, szolgáltatások cseréje zajlik, mégpedig az úgynevezett. komparatív előnyök-hátrányok mechanizmusán keresztül (Becker 1974, 1981). A család közös célja az erőforrások és a javak lehető legtermékenyebb hasznosítása, a háztartás eredményes működése érdekében. Ez – az elmélet szerint – a különböző típusú munkáknak a házastársak közötti racionális megosztásával érhető el a leginkább. Ezen logikát követve, a családnak általában nagyobb előnye származik abból, ha a férj maximalizálja a munkaerőpiaci részvételéből adódó javak mennyiségét, azaz pénzkeresetét, s ezzel megfelelő anyagi támogatást nyújt a családnak; míg a háztartásnak általában nagyobb nyeresége adódik abból, ha a feleség maximalizálja a háztartási tevékenységéből származó javak, szolgáltatások mennyiségét (a háztartás „menedzselése”), s ezzel biztosítja a család kohézióját és stabilitását. Másként fogalmazva, a férfiak inkább anyagi tőkével, a nők inkább kulturális tőkével járulnak hozzá a család sikeres működéséhez, a „hasznossági függvény” maximalizálásához. Ebben az elméleti keretben viszont, a nők fokozódó munkaerőpiaci részvétele, emelkedő iskolai végzettségük, növekvő otthonosságuk a munka világában a házassági hajlandóság visszaeséséhez vezethet. Ez egyrészt abból adódik, hogy számukra a házasság egyre kevésbé jelent „szükségesszerűséget”, hiszen legtöbbjük már saját erőforrásaira támaszkodva is képes biztosítani megélhetését. Másrészt, a nők fokozódó karrierorientáltsága megsértheti a családi munkamegosztás egyensúlyi kereteit és ezen keresztül a háztartás hatékony működését, amiből viszont az következik, hogy a férfiaknak sem „érdekük” az ilyen típusú házasság. Mindez együtt a házassági magatartás megváltozását, a házasságkötések számának csökkenését eredményezi.

A második típusú magyarázat szintén a gazdasági fejlődésből, a *modernizációból* kiindulva próbálja megmagyarázni a házasságkötési hajlandóság visszaesését. *Lesthaeghe* (1983) szerint az általános gazdasági növekedés a jövedelmek, a keresetek gyors felfutását eredményezi, új munka- és karrierlehetőségeket teremt; mindez megváltoztatja az egyének aspirációit, akik számára egyre inkább saját céljaik, „önerdekük” teljesítése lesz fontossá; ez viszont „összetöri” a hagyományos együttélési formákat és egyre kevésbé teszi vonzóvá a tradicionális értelemben vett családot. A változásoknak ez a típusú spirálja, természetesen, időben elnyújtva valósul meg. Az értékekben, a gondolkodásmódban, a kulturális mintákban bekövetkezett változások a szocializáción keresztül „öröklődnek át” a következő nemzedékre, akik

ezekre a változásokra demográfiai magatartásuk megváltoztatásával – többek között házasságkötési kedvük „visszafogásával” válaszolhatnak.

Oppenheimer (1994, 1995, 1997) szerint mind a nők gazdasági függetlenségével, mind a növekvő individualizmussal érvelő elméletek korlátozott magyarázattal szolgálnak a házassági mintákban bekövetkezett változásokat illetően. Ha ez így van, akkor vajon mivel magyarázhatjuk a házassági kedv csökkenését a fejlett társadalmakban? *Oppenheimer* érvelését követve nem tartható az úgynevezett „gazdasági függetlenség” tétele, vagyis az az érvelés, amely szerint a nők növekvő iskolázottságával, férfiakéhoz hasonló munkaerőpiaci karrierlehetőségeivel párhuzamosan csökken a házasság „haszna”. Éppen ellenkezőleg, a jó foglalkozási pozíció, a kedvező kereseti potenciál éppen hogy vonzóbbá teszi a nőket mint lehetséges partnereket. Ez egyrészt abból adódik, hogy egy kétkeresős családnak mindenképpen nagyobb az anyagi stabilitása – az egyik fél esetleges munkanélkülivé válása esetén a másik fél keresete valamelyest pótolni tudja a kieső jövedelmet. Másrészt, egy kedvező munkaerőpiaci státusú házastárs ösztönzően hathat az egyének saját karrierkilátásaira; egy jól fizető, magas presztízsű foglalkozásban dolgozó feleség „felhúzhatja” szerényebb munkapiaci státusban tevékenykedő férjét; és ez fordítva is igaz (Bernasco 1994). Ebből viszont az következik, hogy mind a nőtlen férfiaknak, mind a hajadon nőknek az az érdekük, hogy megtalálják a saját erőforrásaikhoz mérten legjobb gazdasági kilátásokkal rendelkező partnert. Ez viszont idő- és energiaigényes folyamat. Az oppenheimeri úgynevezett „*karrier-nyitás*” (*career-entry*) hipotézis szerint az egyének munkaerőpiaci, foglalkozási potenciálja, lehetőségei nem, vagy csak nagyon nehezen ítéltethők meg a foglalkozási karrier kezdetekor. Ezért – ahhoz, hogy megtalálják a gazdasági szempontból legjobb házastársat – „várni kell” amíg ezen paraméterek alapján biztosabban tudnak választani a lehetséges partnerek közül. Ez viszont azt jelenti, hogy a házasságok valamikor az életpálya során „megkötődnek”, csak a házasságkötési életkor tolódik ki. Vagyis, a nem-házasodási arány növekedése tulajdonképpen látszólagos, és a halasztott házasságoknak köszönhető. Ennek megfelelően azt várhatjuk, hogy a legfiatalabb kohorszokhoz tartozók, életpályájuk egy későbbi szakaszában bepótolják házasságaikat, és ezzel az átlagos szintre emelik a házasságkötési arányszámot.

A származási erőforrások szerepe a házasságkötésben

Minden eddigi vizsgálat, amelyben szerepelt a származás mint a házasságkötés egyik lehetséges magyarázó tényezője arra a megállapításra jutott, hogy a szülői család erőforrásai lényegesen befolyásolják a házassági hajlandóságot, a házasságkötés életútbeli időzítését. *Blossfeld* és *Rohwer* (1995) német adatokon végzett elemzéséből kiderül, hogy az értelmiségi és a középszintű szakalkalmazott apák leányai jóval később házasodnak, mint a szakmunkás, illetve szakképzetlen munkás származású nők. A szellemi-fizikai különbségtételt emeli ki *Róbert* és *Blossfeld* (1995) is a magyar nők házassági mintáit vizsgálva.

A származás és a házasságkötés közötti kapcsolatot *Haller* (1981) alapvetően három komponens eredőjének tekinti. Az első komponens az egyének házassággal kapcsolatos attitűdjeivel, várakozásaival kapcsolatos, amelyek lényegesen befolyá-

solják a nőknek, illetve a férfiaknak azon vélekedését, hogy mikor érzik magukat házasságra „érettnek”. A második komponens a származást mint gazdasági-társadalmi erőforrást veszi figyelembe. Nyilvánvaló, hogy a szülői család jövedelmi, anyagi helyzete, gazdasági stratégiái, kulturális értékei növelhetik, illetve csökkenthetik valakinek, mint lehetséges házasfélnek az „értékét”. A harmadik tényező magával a párválasztási folyamattal függ össze. Itt azokat a származáspecifikus különbségeket kell kiemelnünk, amelyek befolyásolják a férfiak és nők iskolai- és foglalkozási karrierút-választásait, ezzel strukturálva az egyéni életutat és a házassági „piacot”.

A családi háttér partnerszelekciós szerepéről már *Parsonsnál* (1942) olvashatunk, aki a család „túlélése” szempontjából a háztartáson belüli *specializáció* fontosságát hangsúlyozta. Érvelése szerint a házasság sikere azon múlik, vajon a férj és a feleség szerepei, képességei megfelelően kiegészítik-e egymást. Ebben az elméleti keretben a munkaerőpiacon mozgó, kenyérkereső férfi és a háztartás „menedzselésével” foglalkozó nő jelenti a normát, hiszen egy ilyen típusú munkamegosztás biztosítja leginkább a családok két fontos funkciójának érvényesülését: a társadalom tagjainak „újratermelődését” és a megfelelő környezetet a fiatalok szocializációjához. Más szóval, egy házasság akkor működik a legjobban, ha a házastársak feladatai, munkái egymás komplementerei, a férj az „instrumentális” (munkaerőpiachoz, létfenntartáshoz kapcsolódó), a feleség az „expresszív” (a megfelelő érzelmi harmóniát megteremtő, kulturális háttérrel biztosító) szerepekért felelős. *Parsons* szavaival élve „... a családi státus egyértelmű alapját a férj foglalkozási státusa jelenti ...”, míg a feleségre „... hárulnak a háztartás menedzselésének funkciói, amelyek az esetükben mintegy 'pseudo' foglalkozásként jelennek meg” (*Parsons* 1942: 609). Bármiféle eltérés ettől a normától a család destabilizálódását jelentheti. Ezért, egy partnert kereső férfi számára az a legjobb megoldás, ha olyan nőt választ házastársul, aki képes a megfelelő érzelmi, kulturális háttér biztosítására. A potenciális feleség szempontjából szintén egy ilyen konstelláció a legracionálisabb megoldás, hiszen az ő érdekei is a családi „nyereségfüggvény” maximalizálását diktálják. Ami a származást illeti, a parsonsi logikában a szülői háttér mást jelent a férfiak és mást a nők számára – legalábbis a házasságkötés kontextusában. A férfiaknál inkább gazdasági potenciált jelenít meg, míg a nőknél az „örökölt” kulturális klíma indikátora. Ebben az értelmezési keretben a partnerek közötti pozitív homogámia képviseli a legkedvezőbb megoldást mindkét fél szempontjából, hiszen ily módon minőségileg különböző jelentésű „jártasságok”, cserélődnek ki egymással.

A házassággal foglalkozó „klasszikus” közgazdasági írások szintén a partnerek közötti *komplementer*, illetve *helyettesítő szerepmegosztásra* hívják fel a figyelmet (Becker 1974, 1981). Mivel azonban elégtelennek tartják a szociológiai érvelést, a közgazdaságtan fogalmi apparátusát használva próbálják bizonyítani a házasságból származó előnyök és a partnerek bizonyos jellemzői közötti „negatív” – és bizonyos jellemzői közötti „pozitív” – kapcsolat fontosságát. Ez a közgazdasági logika szintén arra a következtetésre jut, hogy amikor a potenciális házasfelek szóbanforgó tulajdonságai egymás kiegészítői (komplementerei), akkor a pozitív partnerszelekció, amikor viszont egymás helyettesei, akkor a negatív homogámia vezethet a legnagyobb „nyereséghez” a házaspár számára. A beckeri érvelést követve a származás tekintetében az a legkedvezőbb megoldás, ha a két fél „pozitívan” házasodik, mégpedig azért, mert így növelhetik leginkább az általuk alkotott háztartás jövőbeni pro-

duktivitását: Ha mindkét potenciális partner kedvező származási háttérrel rendelkezik, akkor házasságkötésük után, az otthonról hozott „kombinált” erőforrások lényegesen kedvezőbben alakíthatják a házaspár közös karrierjét, mint nagyon eltérő szülői családok esetében. Ez a várható „multiplikatív” hatás arra ösztönzi a házassulandókat, hogy származásukat illetően magukhoz hasonló párt keressenek.

Az elméleti hipotézisekből következő pozitív származási homogámiát az eddigi empirikus elemzések teljes egészében igazolták. *Berent* (1954), valamint *Lipset* és *Bendix* (1959) egyszerű leíró statisztikai eszközökkel jutottak erre a következtetésre, míg *Blau* és *Duncan* (1967) az úgynevezett útmodelleket, *Kalmijn* (1991) és *Uunk* (1996) a loglineáris technikát felhasználva hangsúlyozta a párok származási hasonlóságának tényét.

Az iskolai erőforrások szerepe a házasságkötésben

Ahogy az előző fejezetben arról már volt szó, az úgynevezett „csereelméletek” szerint a házasságból akkor származik a legnagyobb „haszon” mind a nők, mind a férfiak számára, ha a minőségileg különböző jellemzőiket egymással kicserélik. Azonban, a házassági „piacra” lépőknek nemcsak helyettesítő – kicserélhető – tulajdonságaik vannak, hanem egymást kiegészítők is. Ezek közül az egyik az előbbieken említett származás, a másik az iskolázottság.

A parsonsi logikát követve, az iskolázottság – hasonlóan a családi háttérhez – mást jelent a férfiak és mást a nők számára. A potenciális férjek esetében a képzettség a jövőbeni munkaerőpiaci státus talán legfontosabb indikátora, a potenciális feleségeknél viszont ez egyfajta kulturális tőke meglétét jelzi. Ezt az érvelést követve, a partnerek közötti pozitív homogámia a lehető legkedvezőbb megoldás mindkét fél szempontjából, hiszen így minőségileg különböző jelentésű „tudások” és képességek cserélődnek ki egymással.

A családot közgazdasági szempontból megközelítő elméletek az iskolai végzettség kapcsán az úgynevezett *humán (emberi) tőke* (Mincer 1974) fogalma köré építkeznek. E szerint, a foglalkozási réteghelyzet egyik legfontosabb meghatározó faktora az adott munkaerőpiaci pozícióhoz tartozó iskolázottság, képzettség. Nyilvánvaló, hogy az egyének a munkapiacra lépésükkor olyan „tudásokat”, képességeket hoznak magukkal, amelyeket később munkavégzésük során hasznosíthatnak. A humán tőke alapvetően két részből tevődik össze: a formális iskolai végzettségből és a munkaerőpiaci beágyazottság komponenséből. Ez utóbbi egyrészt a különböző foglalkozásspecifikus szakképzettségeket jelenti, másrészt a már felhalmozott – és a munka-végzés során különböző formákban hasznosítható – munkaerőpiaci tapasztalatot. A vonatkozó elmélet szerint a férfiak és nők humántőke-beruházásai eltérőek, mert mások a munkaerőpiaci részvétellel kapcsolatos ambícióik és különbözőek a családi szerepelvárásaik. A nők kevesebb, a foglalkozási karrierhez közvetlenül kötődő ismeret halmoznak fel, mert az ő feladatuk elsősorban a háztartás vezetése, a gyermekgondozás és az ezzel kapcsolatos családi kötelezettségek (Polachek 1981). Még ha alkalmazásban is állnak, általában nem szándékoznak folyamatosan dolgozni, ezért olyan foglalkozási ágakat és olyan szakmákat keresnek, ahol karrierjük megszakítása kevesebb hátránnyal jár (Polachek 1975). Azaz, az iskolázottság mint emberi tőke minőségileg

mást jelent a férfiak és más a nők számára. A képzettség a férfiak esetében a munkaerőpiaci karrier egyik legfontosabb „előrejelzője”, míg a feleségeknél a megfelelő családi háttérnek, a gyermekek „jól” neveltetésének záloga. Ebből viszont az következik, hogy mind a férfiak, mind a nők szempontjából a „pozitív” házasság a legoptimálisabb választás, mert így módon a különböző típusú erőforrások egymással kiegészülve maximalizálhatják a családi „nyereségfüggvényt”.

Azonban, ebben a „csereelméleti” keretben az iskolázottság értelmezése mégsem teljesen egyértelmű. Tekintsük a magasan képzett férfiakat és nőket. A közöttük létesítendő házasság, egyrészt, mindkét fél számára kívánatos, mert így kedvező foglalkozási kilátások cserélődnek ki megfelelő kulturális tőkével. Másrészt viszont, az ilyen típusú házasság csökkentheti is a családi „nyereségfüggvény” értékét, hiszen elképzelhető, hogy a magas képzettség a potenciális feleséget is a foglalkozási karrier vállalására ösztönzi, ezzel megsértve a „csereelméletek” által feltételezett tradicionális munkamegosztást a házastársak között. Ebből azonban az következhet, hogy a jólképzett férfiak inkább preferálják a kevésbé képzett nőket, mint potenciális partnereket, ami viszont „negatív” homogámiát (heterogámiát) eredményez.

A „csereelméletek” ezen ellentmondásai abból a problémából fakadnak, hogy ez a megközelítés nem számol a gazdasági-társadalmi változás tényével. Empirikus elemzések sora idézhető, amelyekből kiderül, hogy a nők munkaerőpiaci szerepvállalásának megváltozásával módosulnak a házassági minták is (Oppenheimer 1988, 1994; Kalmijn 1991; Mare 1991; Blackwell 1998). Az oktatási expanzió és a növekvő munkaerőpiaci részvétel miatt a nők egyre otthonosabban mozognak a munka világában is, és a foglalkozások némelyikében állják a versenyt a férfiakkal. A modern társadalmak posztindusztrializációs folyamatai, a szolgáltatási szféra növekvő jelentősége szintén bővíti a nők munkaerőpiaci lehetőségeit (Esping-Andersen 1993). Mindemellett, a nők foglalkoztatottságának második világháború utáni emelkedése a nemek közötti iskolázottsági szakadék csökkenéséhez vezetett, sőt némely országban a nők képzettségi szintje ma már meg is haladja a férfiakét (Shavit-Blossfeld 1993). Ez viszont azt eredményezi, hogy a tanulásba befektetett tőke ma már a nők számára is a foglalkozási pozíció megszerzésének legfontosabb meghatározójává válik. Mindezen folyamatokat figyelembe véve feltételezhetjük, hogy a házassági „alkukban” egyre hangsúlyosabbá válik a potenciális feleség iskolázottsága mint jövőbeni munkaerőpiaci karrierjének legfontosabb indikátora.

Világos, hogy az egyén „humántőke-ellátottságát” saját erőforrásain kívül olyan faktorok is befolyásolják mint például családi háttere, baráti kapcsolatai stb. Ezek közül a „külső” tényezők közül kétségtől az egyik legfontosabb a házastárs „milyensége”, hiszen egy megfelelően megválasztott partner megtoldhatja, kibővítheti az egyén saját erőforrásait. Ezen érvelés hátterében a *társadalmi tőke* fogalma áll, amely – röviden – a különböző relációkba való beágyazottságot jelenti. Amíg az emberi tőke az egyének képességeire, tudására, jártasságára, tapasztalataira utal, addig a társadalmi tőke azokat a potenciális lehetőségeket foglalja magában, amelyek egy adott egyén számára elvileg elérhetők társadalmi „hálózatán”, kapcsolatain keresztül (Coleman 1988, 1990). Egyes vélekedések szerint az emberi tőkébe történő legfontosabb beruházás maga a párválasztás, a családalapítás (Astone-Nathanson-Schoen-Kim 1999), hiszen a házastársak közötti kapcsolat intenzitása, intimitása és kölcsönössége olyan „szoros kötést” (Granovetter 1985) hoz létre, amely alapja lehet az egyéni erőforrások közössé tételének és a lehető

leghatékonyabb felhasználásának. A társadalmi és az emberi tőke fogalmait felhasználva *Benham* (1974) szerint a házastárs iskolázottsága legalább háromféle módon járulhat hozzá az egyén humántőke-szintjének növeléséhez: azáltal, hogy (1) olyan információkhoz, lehetőségekhez, tanácsokhoz juttatja az egyént, amelyek egyébként nem volnának elérhetők számára; azáltal, hogy (2) segíti magát a tanulási folyamatot; és végül azáltal, hogy (3) egy adott probléma, feladat szempontjából speciális tudást, ismeretet ad át.

Magyar karriermobilitási adatokon végzett elemzésekből az derül ki, hogy a házastársak iskolázottsága, képzettsége lényeges befolyással bír az egyének munkaerőpiaci sikerességére (Róbert–Bukodi 1998). Függetlenül a saját erőforrásoktól, minél képzettebb a partner, annál nagyobb a valószínűsége a foglalkozási hierarchiában való előrelépésnek. Ebből viszont az következik, hogy a nőtlen férfiaknak és a hajadon nőknek a lehető legképzettebb házastárs felkutatása az érdekük, mert egy ilyen partner nagymértékben elősegítheti jövőbeni foglalkozási karrierjüket. Ezt az érvelést követve, logikusan adódik a „pozitív” házassági homogámia hipotézise – legalábbis az iskolai hierarchia tetején. A kevésbé képzettek számára, nyilvánvalóan, a felfelé házasodás volna a leoptimálisabb megoldás, mert így tudnák leginkább „kompenzálni” saját iskolázottsági hátrányukat. Azonban, ők maguk – éppen alacsony iskolai végzettségükből következően – nem túlzottan vonzó partnerek, hiszen nem tudnak felmutatni semmi olyan „jelet”, amely jövőbeni munkaerőpiaci sikerességük záloga lehetne. Így azok, akik nem rendelkeznek piacképes iskolai végzettséggel, „kénytelenek” egymás között házasodni, és ez „pozitív” homogámiát eredményez a képzettségi hierarchia alján is.

Ugyanezekre az elméleti következtetésekre juthatunk akkor is, ha az iskolázottságot mint a *kulturális tőkébe* való beruházást tekintjük mindkét potenciális partner esetében. E szerint, az iskolai végzettség nemcsak a munkaerőpiaci sikeresség záloga, de bizonyos gondolkodásmód, értékrendszer, ízlésvilág megjelenítője is. Az ilyen típusú kulturális erőforrásoknak a partnerszelekció idején nagy jelentősége lehet, hiszen, ahogyan *DiMaggio és Mohr* (1985: 1234) fogalmaz „... megteremti a partnerek közötti kapcsolatrendszer általános alapját.” Ebből viszont az következik, hogy a párt keresők érdeke a kulturális értelemben vett homogám házasság, mert közös értékeiket, kulturális kódjaikat így tudják a leginkább a következő nemzedék iskolai sikeressége szolgálatába állítani. Azt is valószínűsíthetjük, hogy a partnerek közötti kulturális hasonlóság különösen erős az iskolai hierarchia tetején és alján. *Mare* (1980, 1981) érvelését követve világos, hogy az alacsonyabb iskolai fokozatok esetében a „szegényesebb” kulturális klímájú családok gyermekei komolyabb szelekciós elvárásokkal találkoznak, mint a jobb családokból származók. Ebből következően, az előbbieket közül csak az igazán kiváló diákok folytathatják iskolai karrierjüket. Ez viszont azt jelenti, hogy a magasabb iskolai szinteken (különösen az egyetemen) a hallgatók kulturális „összetétele” – értékeik, ízlésük, életstílusuk – sokkal homogénebb, mint az alacsonyabb fokozatokon. Vagyis, a diplomások közötti házasodás nemcsak egyszerűen iskolázottsági, de kulturális homogámiát is eredményez. Ugyanez igaz az iskolai hierarchia legalján is. Ez esetben éppen a kulturális erőforrások szinte teljes hiánya kapcsolja egymáshoz a potenciális partnereket.

Az elméleti okfejtéseken túlmenően, vajon mit mutatnak az eddigi empirikus kutatási eredmények az iskolázottság és a házasság kapcsolatáról? Ami a házassági

hajlandóságot illeti, a kutatások nagy része – köztük a magyar adatokon végzett vizsgálatok – szerint nincs lényeges kapcsolat a képzettség és a családalapítás valószínűsége között (Blossfeld 1995). Ha az elemzések találtak is valamilyen statisztikailag értékelhető asszociációt, az az esetek többségében pozitív volt (Cherlin 1980; Waite–Spitze 1981; Oppenheimer–Kalmijn–Lim 1997), ami viszont azt jelzi, hogy a házassági „piacon” a potenciális partnerek iskolázottsága egyre inkább mint a munkaerőpiaci sikerességet előrejelző emberi tőke funkcionál. Az iskolai homogámiát illetően a kutatások mindegyike a „pozitív” házassodás (nagymértékű homogámia) tényét emeli ki, különösen a diplomások és a legalacsonyabb végzettségűek között (Ultee–Luijckx 1990; Mare 1991; Kalmijn 1991, 1994; Smits–Ultee–Lammers 1998; Blackwell 1998). A magyar házassági táblák elemzése szintén ezt az eredményt hozta, függetlenül attól, hogy mely történeti időszakból származtak az adatok (Cseh–Szombathy 1979; Harcsa–Kulcsár 1986; Uunk–Ganzeboom–Róbert, 1996; Bukodi 1999b).

A munkaerőpiac foglalkozási erőforrások szerepe a házasságkötésben

Ahogy arról már volt szó, az ún. „gazdasági függetlenség” hipotézise (Becker, 1974, 1981) szerint a nők növekvő foglalkozási sikerességével párhuzamosan visszaesik házassadási kedvük. Az elmélet szerint ennek oka egyrészt az, hogy a nagyobb munkaerőpiaci aktivitás egyre kevésbé teszi gazdasági-egzisztenciális értelemben „szükségessé” a házasságot a nők számára. Másrészt, a férfiaknak sem érdekük egy olyan partnerkapcsolat, amelyben a karrierorientált feleség megsérti a tradicionális értelemben vett családi munkamegosztást. Ebből viszont az következik, hogy a potenciális feleségek munkaerőpiaci-foglalkozási státusa negatívan hat a házasságkötés valószínűségére. Vagyis, minél kedvezőbb, minél kvalifikációigényesebb foglalkozási pozícióban dolgozik egy hajadon nő, annál kevésbé fog házasságot kötni. Az empirikus eredmények azonban nem támasztják alá ezt a tézist. A külföldi szakirodalomban jó néhány munkára lehet hivatkozni, amelyek szerint a nők munkaerőpiaci részvétele, előnyös foglalkozási, jövedelmi státusa nemhogy nem hat negatívan, de az esetek többségében még ösztönzi is házasságkötési hajlandóságukat (Cherlin 1980; Goldscheider–Waite 1986; Oppenheimer–Blossfeld–Wackerow 1995; Sweeney 1997).

A foglalkozási-munkaerőpiaci homogámia/heterogámia problematikáját illetően a „klasszikus” közgazdaságtani megközelítés szintén a „negatív” kapcsolatot hangsúlyozza. A beckeri érvelést követve a munkapiaci paraméterek vonatkozásában a negatív homogámia vezet a leoptimalisabb szelekcióhoz, mégpedig azért, mert a potenciális partnerek foglalkozási státusában bekövetkező esetleges együttes értéknövekedés valószínűleg kisebb „nyereséghez” vezet(het), mint ezeknek az attribútumoknak egymástól független – a házasságkötés elmaradásakor várható – javulása. Tegyük fel, hogy a férfiak és a nők csak foglalkozási jellemzőikben, illetve kereseti viszonyaikban különböznek egymástól. Abban az esetben tehát, amikor minkét fél a munkaerőpiac aktív szereplője, a közöttük létrejövő házasság „haszna”, „nyeresége” egy olyan hányadosként adható meg, amelynek számlálójában a teljes családi jövedelem, nevezőjében pedig az egységnyi jövedelem előállításának költségvonzata

szerepel. Ez a költség egyrészt a férj és a feleség munkaerőpiaci keresetének a függvénye, másrészt függ a piacon megtalálható termékek és szolgáltatások árszínvonalától. A beckeri logikában, a házasságból akkor származik a legnagyobb „nyereség”, ha a két fél kereseti potenciálja negatív korrelációban áll egymással, amelynek magyarázata a partnerek közötti feladat-specializáció fontosságában rejlik. Ennek megfelelően, egy alacsony foglalkozási státusú, illetve keresetű nő „ideje” a család szempontjából akkor hasznosul a legjobban, ha annak nagy részét a háztartással kapcsolatos munkák elvégzésére, a háztartás menedzselésére fordítja (hiszen várhatóan, egy ilyen feleség jövőbeni munkaerőpiaci karrierlehetőségei és ennek megfelelően kereseti erőforrásai meglehetősen alacsonyak). Ugyanakkor, a partnerek közötti hatékony feladatmegosztás azt kívánja, hogy e mellé az alacsony munkaerőpiaci hatékonyságú feleség mellé egy magas keresetű férfi kerüljön, akinek a foglalkozási kilátásai biztosítják a háztartás jövőbeli jövedelmi helyzetét. Becker szerint egy ilyen típusú feladatmegosztás tudja a leghatékonyan növelni a házasság „össznyereségét”. Vagyis, mind a párt kereső férfiak, mind a partnert kereső nők számára az a legracionálisabb megoldás, ha munkapiaci, foglalkozási jellemzőiket tekintve „negatívan” (heterogám módon) házasodnak. Az empirikus eredmények azonban ellentmondanak ennek az elméleti feltevésnek. Ezek szerint, a párválasztásnál ugyan mindig is nagyobb szerepet játszott az iskolázottság, mint a gazdasági-munkaerőpiaci státus, ugyanakkor, a párokra foglalkozási pozíciójuk szerint is inkább a hasonlóság mintsem a különbözőség a jellemző (Hope 1972; Hout 1982; Kalmijn 1994).

Összefoglalva, mind magát a házasodási hajlandóságot, mind a partnerszelekciós mintákat tekintve az eddig végzett empirikus kutatások eredményei megcáfolták a „klasszikus” közgazdaságtani családelmélet tételeit. Viszont ha ez így van, akkor milyen más elméleti érvelés állítható a beckeri megközelítés helyébe? Kalmijn (1994) az úgynevezett „*gazdasági verseny*” hipotézist javasolja, amely szerint a házasulandók olyan párt keresnek maguknak, aki foglalkozási pozícióját illetően jobb náluk. Eszerint, a magas státusú nőtlen férfiak, illetve hajadon nők kapják a legtöbb házassági felkérést, hiszen ők a legvonzóbb partnerek. Emellett náluk a legvalószínűbb, hogy saját házassági ajánlataik elfogadást nyernek, megint csak kedvező munkaerőpiaci pozíciójukból következően. Vagyis, a foglalkozási hierarchia tetején lévőknel, egyrészt, nagyobb magának a házasságkötésnek a valószínűsége, mint a kevésbé előnyös státusúaknál; másrészt, az esetek többségében egymást választják házastársul. Mindez „pozitív” homogámiát eredményez a foglalkozási struktúra legkedvezőbb pozícióiban. Ugyanakkor „pozitív” homogámia várható a foglalkozási hierarchia másik végén, a legrosszabb státusúaknál is. Ami abból következik, hogy az ide tartozó férfiak és nők „egymáshoz ragadnak”, mivel egyikük sem tud felkínálni vonzó karrierkilátásokat. Kalmijn a gazdasági versenyhelyezeten alapuló partnerszelekciót „vertikális kizárásnak” nevezi, hiszen az alacsony státusú csoportok nem azért homogámok, mert nem keresik/keresnék a házasodás lehetőségét a magasabb pozíciókban lévőkkel – a kulturális hasonlóságon nyugvó párválasztás esetében ez a helyzet –, hanem azért, mert ki vannak zárva az ilyen típusú házasságokból, előnytelen munkaerőpiaci, foglalkozási kilátásaik miatt.

Változnak-e a házassági minták az egyéni életútban?

Az előzőekben a házassági viselkedés lehetséges determinánsainak a „főhatásaira” vonatkozóan ismertettük a legfontosabb elméleti megközelítéseket és az azokból adódó hipotéziseket. Azonban, mind az eddigi empirikus kutatások, mind az elméleti okfejtések arra hívják fel a figyelmet, hogy a különböző magyarázó tényezők házassági mintákat befolyásoló szerepét nem tekinthetjük állandónak sem az életútban, sem a történeti időben. Egyes tanulmányok a származás hatásának életútbeli változását emelik ki. Ezek szerint, minél későbbi a házasságkötés, annál kevésbé befolyásolja azt a szülői háttér, és ez igaz mind a nőkre (Waite–Spitze 1981), mind a férfiakra (Goldscheider–Waite 1986; Cooney–Hogan, 1991). Részben ugyanezek, részben más kutatások (Oppenheimer–Kalmijn–Lim 1997) arra is rávilágítanak, hogy a származás magyarázó erejének csökkenésével párhuzamosan növekszik a különböző „teljesítményfaktorok”, például a munkaerőpiaci státus, házasságkötési valószínűséget meghatározó súlya. Az elemzések tanulsága szerint nemcsak magát a házassági hajlandóságot, hanem a partnerszelekciós mechanizmust meghatározó tényezők szerepe is változik az életútban. Qian (1998) azt tapasztalta az amerikai férfiak és nők házassági viszonyait vizsgálva, hogy minél idősebb korban történik a házasság, annál erősebb a partnerek iskolai végzettsége közötti kapcsolat. A foglalkozási státust elemezve ugyanerre a következtetésre jutott Kalmijn (1994) is.

Az empirikus vizsgálódásokban tapasztalt, a származástól a teljesítményig mutató házassági minta jól belesimul a már többször említett keresési modellek vagy karrier-nyitási hipotézisek (Oppenheimer 1988, 1994; England–Farkas, 1986) elméleti kereteibe. A korai házasságkötések esetében a potenciális partnerek jövőbeni foglalkozási, gazdasági karrierkilátásai kevésbé előrejelezhetők, aminek az az oka, hogy a munkaerőpiacra lépéskor a férfiak és nők egy része nem a „végleges” szakmájában, hanem valamilyen „átmeneti” foglalkozásban helyezkedik el (Bukodi, 1999a). Ez viszont azt jelenti, hogy ezeknél a házasságoknál a szóbajöhető partnerek más attribútumaira kell támaszkodniuk a párt keresőknek. Ezek közül a lehetséges „bizonytalanságcsökkentő” tényezők közül az egyik legkézenfekvőbb a származás. A korai házasságoknál a származási erőforrások jelentősen befolyásolhatják a családalapítási szándékot, illetve ezekben az esetekben a „pozitív” származási homógámia valószínűsége jóval nagyobb, mint a későbbi életszakaszokban kötött házasságoknál. A későbbi partnerkapcsolatoknál éppen fordított a helyzet. Ekkorra már a munkaerőpiaci-foglalkozási státus az esetek többségében letisztult, többé-kevésbé biztosnak tekinthető, amely alapján jól előrejelezhető a jövőbeni karrierút. Vagyis, már nincs „szükség” a származás „bizonytalanság-csökkentő” szerepére, a partnert keresők saját erőforrásaikra támaszkodva kötik házasságukat.

Az eddigiekben csak a származás és a foglalkozás szerepének elméletileg feltételezett életútbeli változásáról volt szó, de vajon mit mondhatunk az iskolázottságról. Mare (1991) amerikai adatokat elemezve azt találta, hogy az iskola befejezése óta eltelt idő hosszának növekedésével csökken a képzettségi alapú házassági homógámia erőssége. Ennek legfőbb okaként az iskolának mint házassági „piacnak” a hatékony működését emelte ki. Az oktatási intézmények – főleg a főiskolák és az egyetemek – mintegy „összegyűjtik” a potenciális partnereket, lehetőséget teremtve arra, hogy az azonos iskolázottságú férfiak és nők egymással találkozzanak. Azon-

ban ha valaki az oktatásból való kilépést közvetlenül követően nem köt házasságot, akkor a későbbiekben egyre kisebb esélye lesz arra, hogy azonos iskolázottsági csoportba tartozóval találkozzék, egyszerűen azért, mert az iskolai „beágyazottságot” felváltja a munkaerőpiaci „beágyazottság”. Vagyis, a mare-i logikát követve, minél későbbi életkorra tolódik a házasság, annál kevésbé befolyásolja az iskolázottság, annál alacsonyabb a végzettség alapú hasonlóság a partnerek között. (Nemrégiben, német házassági táblákat elemezve ugyanerre a következtetésre jutott Blossfeld, Timm és Dasko [1997] is.) Ugyanakkor, a magyar adatokon végzett eddigi elemzések némileg ellentmondanak ennek az életkori trendnek – legalábbis a férfiaknál (Bukodi–Róbert 1999a, Bukodi 1999b). Ezek szerint, az iskolázottsági alapú partnerszelekció valóban csökken a nappali tagozatos képzés befejezését követő néhány évben, azonban, a későbbi életkorokban kötött házasságoknál ismét felerősödik. Mi lehet ennek az oka? Ahogyan arról már többször is volt szó, minél inkább halasztott a házasság, annál biztosabbak gazdasági alapjai, ami a partnerek „letisztultabb”, „kiszámíthatóbb” munkaerőpiaci státusából adódik. Ez viszont azt is jelenti, hogy a későbbi életszakaszokban erősebb a kapcsolat az iskolázottságban megjelenő humántőke-beruházás és a foglalkozási pozíció között. Azaz, a munkaerőpiac nemcsak a hasonló foglalkozású, de a hasonló iskolázottságú potenciális házasfeleket is „összszehozza”, ezzel növelve a „pozitív” képzettségi házassodás (nagyfokú homogámia) valószínűségét (is).

Változnak-e a házassági minták a történeti időben?

Néhány szerző nemcsak az életkori trendek, de a történeti változások elemzésekor is a partnerszelekció „többdimenziós” voltára hívta fel a figyelmet (Blau–Duncan 1967; Kalmijn 1991; Uunk 1996). Ha a házastársak közötti hasonlóság alapja elsősorban a származás, akkor a társadalom „aszkrptív”-orientációjának tekinthető, míg ha a partnerszelekció inkább az iskolázottság vagy a foglalkozási státus figyelembe vételével történik, akkor teljesítménycentrikusnak mondható. A különböző országok empirikus vizsgálatait – amelyek többsége szintén a fentebbi szerzők nevéhez kötődik – egyértelműen egy olyan történeti trend érvényességét jelezték, amely szerint a házastárs kiválasztásánál a hangsúly a családi háttérrel egyre inkább az egyéni teljesítmény-faktorokra tevődik át.

A magyar adatokon végzett eddigi elemzések eredményei némileg ellentmondások ebből a szempontból. Uunk, Ganzeboom és Róbert (1996) egymással párhuzamosan vizsgálták a származási és az iskolázottsági homogámia időbeli alakulását. Eredményeik szerint 1930 és 1979 között lényegesen visszaesett azon párok aránya, akik családi hátterük szerint hasonlóan voltak mondhatók. Ugyanakkor, az iskolai végzettség szerepnövekedése nem volt lineáris, inkább egy U-görbét mutatott: 1960-ig csökkent a jelentősége, majd azután egyértelműen növekedett. A szerzők végkövetkeztetése ennek ellenére az volt, hogy Magyarországon a partnerszelekció alapján (is) igazolódott a származástól a teljesítményig mutató modernizációs tendencia. Ennek némileg ellentmond Ultee és Luijckx (1990) kutatása, amely szerint a fejlett társadalmak legtöbbjében – köztük Magyarországon is – visszaesett a házastársak iskolázottsága közötti asszociáció mértéke az elmúlt időszakban.

A partnerszelekció „többdimenzióssága” nemcsak a származás és az iskolázottság viszonylatában, de az iskolai végzettség és a foglalkozási státus összefüggésében is értelmezhető. *Kalmijn* (1994) szerint – ahogyan a szülői háttér alapján történő párválasztást felváltotta a képzettség alapú homogámia a fejlett társadalmakban –, úgy az is felvethető, hogy a legutóbbi időszakban az iskolázottság szerinti partnerszelekció átadja a helyét a munkaerőpiaci pozíción nyugvó házasodásnak. *Kalmijn* ezen hipotézise igazolást is nyert – legalábbis az Egyesült Államok népszámlálási adatait elemezve. E szerint, 1970 és 1980 között az iskolai végzettséggel mért kulturális homogámiával összehasonlításban jelentősen megemelkedett a foglalkozás alapú házasodás valószínűsége – habár a párválasztásban a domináns szerepet még mindig a képzettség játszotta. Szintén a gazdasági dimenzió növekvő fontosságára utal, hogy nemcsak a partnerszelekció mintáját, de magának a házasodásnak a valószínűségét is egyre nagyobb mértékben befolyásolja a párt keresők munkaerőpiaci státusa – legalábbis a nyugati társadalmakban. *Sweeney* (1997) – szintén amerikai adatokat elemezve – azt találta, hogy minél magasabb presztízsű foglalkozásban dolgozik egy nő, annál valószínűbb, hogy férjhez megy, és ennek a kapcsolatnak az erőssége a fiatalabbaknál jóval nagyobbak mutatkozott, mint az idősebbeknél.

Milyen elméleti magyarázatokat találhatunk a fentebb említett empirikus eredményekre, illetve milyen hipotéziseket fogalmazhatunk meg a házassági minták történeti változására vonatkozóan? Induljunk ki ismét a *Kalmijn* (1994) által javasolt „versenyelméletből”, amely szerint a házastársat keresők érdeke a lehető „legjobb” partner megtalálása. E megközelítés alapján az várható, hogy minél modernizáltabb a társadalom, annál nagyobb a „teljesítmény”-faktorokon – az iskolázottságon és a foglalkozási státuson – nyugvó homogámia, és annál inkább háttérbe szorul a származási paramétereken alapuló partnerszelekció. Ezen hipotézis alapja az az érvelés, amely szerint a különböző történeti időszakokban a „legjobb” partner megtalálása más és más egyéni jellemzők figyelembevételével valósítható meg. A tradicionális családi munkamegosztás idején, amikor a nők „értékét” elsősorban nem munkaerőpiaci potenciáljuk jelentette, a „legjobb” feleség megtalálásának záloga a hajadon nők származása volt; és az is magától értetődő, hogy azok a férfiak kapták a legtöbb házassági ajánlatot, akik a legkedvezőbb szülői háttérrel tudták felmutatni. A nők iskolázottságának és munkaerőpiaci részvételének növekedésével azonban a feleségek „értéke” egyre inkább foglalkozási, kereseti karrierkilátásaikban (is) rejlik, vagyis a partnerválasztásban a „származási versenyt” felváltja a „foglalkozási verseny” – hasonlóan az életkori ciklusoknál feltételezett trendhez. Az is prognosztizálható, hogy ez a tendencia a foglalkozási hierarchia tetején és a legalján jelentkezik a leg hangsúlyosabban.

Az iskolai végzettséget tekintve szintén a partnerek közötti hasonlóság időbeli növekedése várható. Ezen hipotézis alapja az az érvelés, amely szerint a technológiai fejlődéssel párhuzamosan a foglalkozási státuselérés a származással szemben egyre inkább a képzettségen, a megszerzett emberi tőkén alapul (Treiman 1970). Ha viszont ez így van, akkor azoknak a házasulandóknak, akik szeretnék saját foglalkozási-gazdasági karrierlehetőségeiket maximalizálni, az az érdekük, hogy olyan partnert válasszanak maguknak, aki megfelelő mennyiségű és minőségű emberi tőkét tud számukra felajánlani, ezzel mintegy „meghosszabbítva” saját erőforrásaikat. Ebből

viszont ismét csak az következik, hogy a legjobb iskolázottságúak igyekeznek egymást választani, míg a legrosszabb iskolázottságúak „egymáshoz ragadnak”.

A házassági piac jellemzői

A házassági viselkedést elemezve eddig csak az egyéni preferenciákról volt szó, ugyanakkor nyilvánvaló, hogy ezeknek a preferenciáknak a megvalósítását befolyásolják a házassági „piac” objektív korlátai. A demográfiai irodalomban ez az úgynevezett „*két nem problémaként*” ismert. Röviden ez azt jelenti, hogy a házassodási arányok a férfi és a női népesség életkori és egyéb szempontú (pl. iskolázottsági) összetételétől függenek (Schoen 1983, 1986). Például, az egyetemet végzett férfiak hiába preferálnának szintén egyetemi diplomás nőt mint partnereket, ha nincs megfelelő számú házassodási korú egyetemi végzettségű nő a házassági „piacon”. Ebben az esetben – eredeti szándékuk ellenére – kénytelenek „lefelé” házasodni, vagyis más iskolázottsági csoportból választani maguknak feleséget. Magyarországon a férfiak és nők közötti iskolázottsági – és ebből következően foglalkozási – különbségek jelentősen lecsökkentek az utóbbi évtizedekben (Bukodi 1995, 1999a). Amíg az ötvenes évek elején nagyon alacsony volt a nők között a diplomások aránya, addig mára már növekedés mutatkozik ezen a területen. A középszintet illetően ugyan még ma is tetten érhető az a nem-specifikus iskolázási stratégia, amely szerint a szülők fiaikat inkább szakmunkásképzőben, lányaikat inkább középiskolában taníttatják tovább (Róbert 1991), de a két nem közötti ilyen irányú „szakadék” fokozatosan szűkül. A növekvő képzettségi és foglalkozási hasonlóságnak az a következménye, hogy a partnert keresők preferenciáinak megvalósítását egyre kevésbé befolyásolják a házassági „piac” korlátai, és ez már önmagában is az erősödő iskolázottsági és foglalkozási homogámia irányába hat.

A házasulandók demográfiai összetételén túlmenően a partnerszelekciós mechanizmusok szempontjából fontos lehet a különböző „helyi” házassági piacok, kistérségek, szomszédságok népességstruktúrája is. Ahogyan *Morgan* (1981) is felhívta rá a figyelmet, amikor a nőtlen férfiak és a hajadon nők partnert keresnek maguknak, az esetek egy részében a meglehetősen szegregált, „helyi” házassági „piacon” mozognak. Ebből következően nagy valószínűséggel olyan házastársat találnak, aki a különböző társadalmi jellemzőit (származását, iskolázottságát, foglalkozását) tekintve hozzájuk hasonló. Azonban a modernizációt, az iparosodást a földrajzi mobilitás növekedését, a társadalmi rétegszerkezet átalakulása követi. Ennek következtében az egyéneknek egyre nagyobb lehetőségük adódik arra, hogy ne csak a saját társadalmi csoportjukba tartozókkal találkozzanak, ami viszont a házassági homogámia csökkenésének az irányába hathat. A földrajzi közelség – a nagymértékű társadalmi átrétegződés ellenére – Magyarországon is jelentős szerepet játszik a párválasztásban. A hetvenes évek adatai szerint a házasságot kötők mintegy 60 százaléka a házasságkötés előtt ugyanazon a településen lakott, ez az arányszám valamivel magasabb a városokban, mint a községekben (Cseh-Szombathy 1979). Ugyanakkor, *Cseh-Szombathy* arra hívja fel a figyelmet, hogy „...a lakóhely szerinti kiválasztás valójában a társadalmilag hasonló csoportbeli kiválasztását jelenti; a térbeli kö-

zelség miatti találkozás nagyobb valószínűsége csak másodlagos szerepet játszik”(1979: 115).

Összefoglalás

A házasodási döntéseket, mintákat elemezve a kutatók olyan kérdésekre keresnek választ, mint a) milyen mértékben „hajlamosak” a különböző származású, iskolázottságú, foglalkozási státusú (potenciális) férfiak, feleségek arra, hogy hasonló társadalmi paraméterekkel rendelkező partnereket válasszanak; b) vajon változnak-e ezek a házasodási minták az életútban; c) van-e valamilyen különbség a különböző történeti időszakok partnerszelekciós mechanizmusai között; d) eltérnek-e egymástól a férfiak és nők párválasztási preferenciái. Tanulmányomban az ezen kutatási problémákra vonatkozó hipotézisek elméleti hátterét próbáltam – legalábbis részben – felvázolni. Az alábbi táblázat ezeket a teoretikus megközelítéseket és a belőlük következő hipotéziseket foglalja össze.

	Klasszikus csere- elméletek (Parsons, Becker)	Gazdasági verseny vagy erőforrás-maximalizáló elméletek (Kalmijn, Oppenheimer)
A (potenciális) feleség származási helyzete a férjhez képest	hasonló (pozitív homogámia)	azonos vagy jobb (pozitív homogámia vagy felfelé házasodás)
Származási homogámia életútbeli változása	nincs kitüntetett változás	csökkenő
Származási homogámia időbeli változása	nincs kitüntetett változás	csökkenő
A (potenciális) feleség iskolázottsága a férjhez képest	hasonló (pozitív homogámia)	azonos vagy jobb (pozitív homogámia vagy felfelé házasodás)
Iskolai homogámia élet- útbeli változása	nincs kitüntetett változás	U-alakú görbe (az iskola elvégzése után csökken, majd ismét emelkedik)
Iskolai homogámia idő- beli változása	nincs kitüntetett változás	növekvő
A (potenciális) feleség foglalkozási státusa a férjhez képest	rosszabb (negatív homogámia)	azonos vagy jobb (pozitív homogámia vagy felfelé házasodás)
Foglalkozási homogámia életútbeli változása	nincs kitüntetett változás	növekvő
Foglalkozási homogámia időbeli változása	nincs kitüntetett változás	növekvő

A házassági preferenciák vonatkozásában alapvetően kétféle elméleti irányvonal hipotéziseire koncentráltam. Egyrészt, az úgynevezett „csereelméletek” (Parsons

1942, 1949; Becker 1974, 1981) jellemzőit, másrészt, az *erőforrásmaximalizáló* megközelítés (Kalmijn 1991, 1994; Oppenheimer 1994, 1997) feltevéseit vettem számba. Amint az az előzőekből kiderült, a kétféle elméleti okfejtés részben különböző hipotézisekhez vezet a nőtlen férfiak és a hajadon nők házassági mintáit illetően. Amíg az előbbi esetben a hangsúly a munkáknak, a feladatoknak a családon/háztartáson belüli lehető legteljesebb specializációján van, addig az utóbbi megközelítés értelmében a házasulandók olyan partnert igyekeznek választani, akinek a státusa semmiképpen sem rosszabb, mint az övék, ily módon biztosítva mind a háztartás egésze, mind a háztartást alkotó személyek „nyereségfüggvényének” maximumát. Ezek után az empirikus munkára vár annak meghatározása, vajon Magyarországon a „klasszikus” családmodell által feltételezett házassági minták érvényesülnek-e inkább vagy a házassági viselkedés jobban megragadható az erőforrás-maximalizáló megközelítés érveivel.

Hivatkozások

- Andorka R. 1991. A házasulók társadalmi helyzete egymáshoz viszonyítva. In: Utasi Á. (szerk.) *Társas kapcsolatok*. Budapest: Gondolat
- Andorka R.–Harcza I.–Kulcsár R. 1975. A társadalmi mobilitás történeti tendenciái. *Statisztikai Időszaki Közlemények*, No. 343, 114–126.
- Astone, N. M.–C. A. Nathanson–R. Schoen–Y. J. Kim 1999. Family demography, social theory, and investment in social capital. *Population and Development Review*, 25, 1–31.
- Becker, G. S. 1974. A Theory of Marriage. In: T. W. Schultz (ed.) *Economics of the Family, Marriage, Children and Human Capital*. Chicago and London: The University of Chicago Press
- 1981. *A Treatise on the Family*. Cambridge: Harvard University Press
- Benham, L. 1974. Benefits of women's education within marriage. *Journal of Political Economy*, 82, 57–71.
- Berent, J. 1954. Social mobility and marriage: a study of trends in England and Wales. In: D. V. Glass (ed.) *Social mobility in Britain*. London: Routledge
- Bernasco, W. 1994. *Coupled Careers*. The Effects of Spouse's Resources on Success at Work. Amsterdam: Thesis Publishers
- Blackwell, D. L. 1998. Marital Homogamy in the United States: The Influence of Individual and Paternal Education. *Social Science Research*, 27, 159–188.
- Blau, P. M.–O. D. Duncan 1967. *The American occupational structure*. New York: Wiley
- Blossfeld, H. P. (ed.) 1995. *The new role of women. Family formation in modern societies*. Boulder: Westview Press
- Blossfeld, H. P.–J. Huinink 1991. Human capital investments or norms of role transition? How women's schooling and career affect the process of family formation. *American Journal of Sociology*, 97, 143–68.

- Blossfeld, H. P.–G. Rohwer 1995. West Germany. In: H. P. Blossfeld (ed.) *The new role of women. Family formation in modern societies*. Boulder: Westview Press
- Blossfeld, H. P.–A. Timm–F. Dasko 1999. The influence of the educational system on marriage patterns in West-Germany. In: H. P. Blossfeld–A. Timm (eds.) *Who marries whom — Educational systems as marriage markets in modern societies* (Forthcoming)
- Bukodi E. 1995. *Az iskolázottsági esélyek alakulása*. Társadalomstatistikai Füzetek, 9. Budapest: KSH
- 1999a. Történeti változások, emberi tőke, karrierminták a foglalkozási osztály- és réteghelyzet vizsgálatában. *Szociológiai Szemle*, 2, 28–57.
 - 1999b. *Males' marital choices in Hungary: the role of individual and paternal education* Paper presented at the 4th conference of European Sociological Association, Amsterdam, August 18–21.
- Bukodi E.–Róbert P. 1999a. Who marries whom? Life-course and historical variations in educational homogamy in Hungary. In: H. P. Blossfeld–A. Timm (eds.) *Who marries whom — Educational systems as marriage markets in modern societies* (Forthcoming)
- 1999b. A nők munkaerő-piaci részvétele és a gyermekvállalás. *Statistikai Szemle*, 4, 201–224.
- Bukodi E.–Fóti J.–Lakatos M.–Záhonyi M. 1999. A foglalkozási rétegződés modelljei. In: *A társadalom rétegződése. Időszaki közlemények I*. Budapest: KSH
- Burgess, E. W.–P. Wallin. 1943. Homogamy in social characteristics. *American Journal of Sociology*, 49, 109–124.
- Cherlin, A. 1980. Postponing marriage: The influence of young women's work expectations. *Journal of Marriage and the family*, 42, 355–65.
- Coleman, J. S. 1988. Social capital in the creation of human capital. *American Journal of Sociology*, 94, S95–S120.
- 1990. *Foundations of social theory*. Cambridge and London: Belknap Press of Harvard University Press
- Cooney, T. M.–D. Hogan. 1991. Marriage in an institutionalized life course: First marriage among American men in the twentieth century. *Journal of Marriage and the Family*, 53, 178–90.
- Cseh-Szombathy L. 1978. A mai magyar család jellegzetességei. In: *A változó család*, Budapest: Kossuth
- 1979. *Családszociológiai problémák és módszerek*. Budapest: Gondolat
- Csernák Józsefné. 1982. Születési kohorszok első házasságkötéseinek alakulása Magyarországon a II. világháború után. *Demográfia*, 25, 429–404.
- 1992. Házasság és család: a demográfiai változások újabb irányvonalai és összefüggései. *Demográfia*, 1, 87–112.
- Dányi D. 1977. A háztartás és család nagysága az iparosodás előtti Magyarországon. *Történeti Statistikai Tanulmányok*, No. 3. Budapest: KSH
- DiMaggio, P.–J. Mohr. 1985. Cultural capital, educational attainment, and marital selection. *American Journal of Sociology*, 90, 1231–1258.
- Elekes D. 1933. Régi statisztikai adatok. Házasságkötések. *Magyar Statisztikai Szemle*, No. 9, 648–650.

- England, P.–G. Farkas 1986. *Household, employment, and gender – A social, economic, and demographic view*. New York: Aldine
- Erikson, R.–J. Goldthorpe 1992. *The Constant Flux*. Oxford: Clarendon Press
- Esping-Andersen, Gösta 1993. Post-industrial Class Structures: An Analytical Framework. In: G. Esping-Andersen (ed.) *Changing Classes. Stratification and Mobility in Post-industrial Societies*. London: Sage
- Goldscheider, F. K.–L. J. Waite 1986. Sex differences in the entry into marriage. *American Journal of Sociology*, 92, 91–109.
- Goldthorpe, J. H. 1983. Women and class analysis: in defence of the conventional view. *Sociology*, 17, 465–488.
- Granovetter, M. 1985. Economic action and social structure: The problem of embeddedness. *American Journal of Sociology*, 91, 481–510.
- Hajnal, J. 1965. European marriage patterns in perspective. In: Glass, D. V.–Eversley, D. E. C. (eds.) *Population in history*. London: E. Arnold
- Haller, M. 1981. Marriage, women, and social stratification: a theoretical critique. *American Journal of Sociology*, 86, 766–795.
- Harcza I.–Kulcsár R. 1986. *Társadalmi mobilitás és presztízs*. Budapest: KSH
- Hendrickx, J.–H. B. G. Ganzeboom. 1998. Occupation status attainment in the Netherlands, 1920–1990. A multinomial logistic analysis. *European Sociological Review*, 14, 387–403.
- Hernes, G. 1972. The process of entry into first marriage. *American Sociological Review*, 37, 173–82.
- Hope, K. 1972. Marriage markets in the stratification system. In: K. Hope (ed.) *The analysis of social mobility. Methods and approaches*. Oxford: Clarendon Press
- Hout, M. 1982. 'The Association between Husbands' and Wives' Occupations in Two-Earner Families.' *American Journal of Sociology*, 88, 397–409.
- Hunt, T. C. 1940. Occupational status and marriage selection. *American Sociological Review*, 5, 495–505.
- Katus L. 1980. A demográfiai átmenet kérdései Magyarországon a 19. században. *Történelmi Szemle*, 2, 270–286.
- Kalmijn, M. 1991. Status homogamy in the United States. *American Journal of Sociology*, 97, 496–523.
- Kalmijn, M. 1994. Assortative Mating by Cultural and Economic Occupational Status. *American Journal of Sociology*, 100, 422–452.
- Klinger A. 1992. Népesedési folyamatok Magyarországon az 1980-as években. *Statisztikai Szemle*, 4–5, 325–348.
- Kovács A. 1925. A népesség fejlődése Magyarországon az utolsó félszázad alatt. *Magyar Statisztikai Szemle*, 1, 1–16.
- Kulcsár R. 1978. A házasság mint a társadalmi átrétegződés egyik „csatornája”. *Statisztikai Szemle*, 56, 516–631.
- Lesthaeghe, R. 1983. A century of demographic and cultural change in Western Europe: an exploration of underlying dimensions. *Population and Development Review*, 3, 411–435.
- Lipset, M.S.–R. Bendix. 1959. *Social mobility in industrial society*. London: Heinemann

- Mare, R. 1980. Social Background and School Continuation Decisions. *Journal of the American Statistical Association*, 75, 295–305.
- 1981. Change and Stability in Educational Stratification. *American Sociological Review*, 46, 72–87.
- R. 1991. 'Five decades of educational assortative mating'. *American Sociological Review*, 56, 15–32.
- Marini, M. M. 1978. The transition to adulthood: sex differences in educational attainment and age at marriage. *American Sociological Review*, 43, 483–507.
- 1985. Determinants of the timing of adult role entry. *Social Science Research*, 14, 309–50.
- Marshall, G.–H. Newby–D. Rose–C. Vogler. 1988. *Social class in modern Britain*. Hutchinson: London
- Mincer, J. 1974. *Schooling, experience, and earnings*. New York: National Bureau of Economic Research
- Morgan, B. 1981. A Contribution to the Debate on Homogamy, Propinquity, and Segregation. *Journal of Marriage and the Family*, 43, 909–921.
- Mortensen, D. T. 1994. Matching: finding a partner for life or otherwise. *American Journal of Sociology*, 94, S215–40.
- Oppenheimer, V. K. 1988. A theory of marriage timing. *American Journal of Sociology*, 94, 563–91.
- 1994. Women's Rising Employment and the Future of the Family in Industrial Societies. *Population and Development Review*, 20, 293–342.
- 1995. The role of women's economic independence in marriage formation: A skeptic response to Annette Sorensen's remarks. In: H. P. Blossfeld (ed.) *Family formation in modern societies and the new role of women*. Boulder: Westview Press
- 1997. Women's employment and the gain to marriage: The specialization and trading model. *Annual Review of Sociology*, 23, 431–451.
- Oppenheimer, V. K.–H. P. Blossfeld–A. Wackerow 1995. New developments in family formation and women's improvement in educational attainment in the United States. In: H. P. Blossfeld (ed.) *Family formation in modern societies and the new role of women*. Boulder: Westview Press
- Oppenheimer, V. K.–M. Kalmijn–N. Lim 1997. Men's Career Development and Marriage Timing during a Period of Rising Inequality. *Demography*, 34, 311–330.
- Qian, Z. 1998. Changes in Assortative Mating: The Impact of Age and Education, 1970–1990. *Demography*, 35, 279–292.
- Parsons, T. 1942. Age and Sex in the Social Structure of the United States. *American Sociological Review*, 7, 604–616.
- Polachek, S. W. 1975. Discontinuous Labour Force Participation and its Effect on Women's Market Earnings. In: C. B. Lloyd (ed.) *Sex Discrimination and the Division of Labour*. New York: Columbia University Press
- 1981. Occupational Self-Selection: A Human Capital Approach to Sex Differences. In: Occupational Structure. *Review of Economics and Statistics*, 63: 60–69.
- Róbert P. 1991. Egyenlőtlen esélyek az iskolai képzésben. *Szociológiai Szemle*, 1, 59–85.

- Róbert P.–H. P. Blossfeld 1995. Hungary. In: H. P. Blossfeld (ed.) *The new role of women. Family formation in modern societies*. Boulder: Westview Press
- Róbert P.–E. Bukodi. 'Couples' Careers: The Effect of Marriage Couples' Homogamy on Husbands' and Wives' Occupational Attainment in Hungary.' Paper presented in the conference on *'Social Stratification and Mobility: Newly Industrializing Economies Compared'*. January 7–9. 1998, Taipei, Taiwan
- Schoen, R. 1983. Measuring the Tightness of a Marriage Squeeze. *Demography*, 20, 61–78.
- 1986. A Methodological Analysis of Intergroup Marriage. *Sociological Methodology*, 16, 49–78.
- Shavit, Y.–H. P. Blossfeld (eds.) 1993. *Persistent Inequality. Changing educational attainment in thirteen countries*. Boulder: Westview Press
- Sorokin, P. 1927. *Social and Cultural Mobility*. New York: Free Press
- Sweeney, M. M. 1997. *Women, men, and changing families: The shifting economic foundations of marriage*. CDE Working Paper. University of Wisconsin-Madison
- Szél T. 1933. A vegyes házasság. *Magyar Statisztikai Szemle*, 10, 706–718.
- Thirring G. 1898. *Budapest Székes Főváros Statisztikai Évkönyve, 1895 és 1896*. Budapest Székes Főváros Statisztikai Hivatala, 425.
- Treiman, D. J. 1970. Industrialization and social stratification. In: E. O. Laumann (ed.) *Social stratification: research and theory for the 1970's*
- Ultee, W. C.–R. Luijkx 1990. Educational heterogamy and father-to-son occupational mobility in 23 industrial nations. *European Sociological Review*, 6, 125–149.
- Uunk, W. J. G. 1996. *Who marries whom? The role of social origin, education and hih culture in mate selection of industrial societies during the thwentieth century*. Nijmegen: University of Nijmegen (dissertation)
- Uunk, W. J. G.–H. B. G. Ganzeboom–Róbert P. 1996. Bivariate and Multivariate Scaled Association Models. An Application to Homogamy of Social Origin and Education in Hungary between 1930 and 1979. *Quality and Quantity*, 30, 323–343.
- Vukovich Gy. 1962. A három alapvető társadalmi réteg házassági mobilitása. *Demográfia*, 5, 288–314.
- Waite, L. J.–G. D. Spitze 1981. Young women's transition to marriage. *Demography*, 18, 681–94.
- Winship, C. 1986. Heterogenity and interdependence: a test using survival models. *Sociological Methodology*, 16, 250–282.